

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

عدالت و رفاه اجتماعی

(درآمدی بر رفاه اجتماعی عادلانه)

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

عدالت و رفاه اجتماعی (درآمدی بر رفاه اجتماعی عادلانه)

تألیف: دکتر فرهاد نصرتی نژاد

تألیف: دکتر فرهاد نصرتی نژاد

Justice and Social Welfare; Introduction to Fair Social Welfare

By: Farhad Nosrati Nejad, PhD

در این کتاب تلاش شده است تا با تشریح چستی رفاه اجتماعی و عدالت اجتماعی و واکاوی نظریه‌ها و مکاتب مهم حوزه عدالت اجتماعی، به این پرسش که در حوزه رفاه اجتماعی چه درک و تصویری از عدالت اجتماعی معقول‌تر و به لحاظ اجتماعی قابل دفاع است، پاسخ داده شده و چارچوبی برای فهم و ارزیابی رفاه اجتماعی عادلانه ارائه شود. از این رو خوانش کتاب می‌تواند برای آن دسته از پژوهشگران و دانشجویانی که به مقوله عدالت اجتماعی در حوزه‌های مختلف سیاست اجتماعی و رفاه اجتماعی علاقه‌مند هستند، مدد رسان باشد.

انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۴۲-۹۲-۱
قیمت: ۲۳۰۰۰۰ ریال

9 786006 442921

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عدالت و رفاه اجتماعی

(درآمدی بر رفاه اجتماعی عادلانه)

تألیف:

دکتر فرهاد نصرتی نژاد

عضو هیأت علمی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

مرکز تحقیقات رفاه اجتماعی

سرشناسه : نصرتی‌نژاد، فرهاد، ۱۳۵۳ -
 عنوان و نام پدیدآور : عدالت و رفاه اجتماعی : (درآمدی بر رفاه اجتماعی عادلانه) / تألیف فرهاد نصرتی‌نژاد.
 مشخصات نشر : تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی، ۱۳۹۷.
 مشخصات ظاهری : ۱۴۱ ص: جدول.
 شابک : ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۴۲-۹۲-۱
 وضعیت فهرست‌نویسی : فیبا
 یادداشت : کتابنامه.
 عنوان دیگر : درآمدی بر رفاه اجتماعی عادلانه.
 موضوع : عدالت اجتماعی
 موضوع : Social justice
 موضوع : رفاه اجتماعی
 موضوع : Public welfare
 موضوع : عدالت اجتماعی -- ایران
 موضوع : Social justice -- Iran
 موضوع : رفاه اجتماعی -- ایران
 موضوع : Public welfare -- Iran
 شناسه افزوده : دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی
 شناسه افزوده : University of Social Welfare and Rehabilitation Sciences
 رده‌بندی کنگره : ۴۱۳۹۷ع/۶۷۱HM
 رده‌بندی دیویی : ۳۰۳/۳۷۲
 شماره کتابشناسی ملی : ۵۵۰۶۷۴۰

دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

نام کتاب: عدالت و رفاه اجتماعی (درآمدی بر رفاه اجتماعی عادلانه)

تألیف: دکتر فرهاد نصرتی‌نژاد

ویراستار ادبی: نرگس مرادی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۴۴۲-۹۲-۱

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

چاپ اول: ۱۳۹۸

چاپ: ارشیا

ناشر: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

نشانی: اوین، بلوار دانشجو، خیابان کودکان، دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی

تلفکس: ۲۲۱۸۰۰۸۱

با قدردانی از همکاری

● صفحه‌آرا: گروه گرافیکی ارشیا ● طراحی جلد: گروه گرافیکی ارشیا

همه‌ی حقوق نشر برای ناشر محفوظ است؛ هرگونه استفاده از متن به هر صورتی در قالب کتابچه، جزوه، تهیه‌ی CD آموزشی، تهیه نرم‌افزار، استخراج آزمون، ترجمه به دیگر زبان‌ها و استفاده از مطالب کتاب، اشکال، تصاویر و... بدون اجازه‌ی کتبی از ناشر غیر قانونی است.

تقديم به:

همسر مهنام فلاح

و فرزند انم طابا و السا

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۷	مقدمه
۱۱	فصل اول: چیستی رفاه و عدالت اجتماعی
۱۱	مقدمه
۱۲	رفاه اجتماعی
۱۵	عدالت اجتماعی
۱۶	جایگاه عدالت در رفاه اجتماعی
۱۹	فصل دوم: عدالت اجتماعی از دیدگاه نظریه پردازان
۱۹	مقدمه
۲۰	افلاطون
۲۱	ارسطو
۲۳	جان استوارت میل
۲۶	جان راولز
۳۲	فون هایک
۳۷	رابرت نوزیک
۴۳	رونالد دورکین
۴۷	مایکل سندل
۵۴	آمارتیا سن
۵۸	مایکل والزر
۶۹	دیوید میلر
۷۵	فصل سوم: عدالت اجتماعی در مکاتب مختلف
۷۵	فایده گرایان
۷۹	لیبرترین ها (اختیار گرایان)

۸۵.....	اگلیترین‌ها (مساوات‌طلبان).....
۸۸.....	جماعت‌گرایان.....
۹۲.....	فمنیسم مبتنی بر عدالت اجتماعی.....
۹۵.....	پسامدرن‌ها.....
۹۹.....	فصل چهارم: عدالت در مطالعات رفاه اجتماعی.....
۹۹.....	مقدمه.....
۹۹.....	روش بررسی مقالات مورد بررسی.....
۱۰۰.....	مرور نظام‌مند مقالات مورد بررسی.....
۱۰۰.....	نتایج مرور نظام‌مند مقالات مورد بررسی.....
۱۰۵.....	فصل پنجم: عدالت در رفاه اجتماعی.....
۱۰۵.....	مقدمه.....
۱۰۶.....	عدالت در رفاه اجتماعی از منظر هر یک از نظریه‌های عدالت.....
۱۱۵.....	عدالت در رفاه اجتماعی از منظر هر یک از مکاتب مختلف عدالت.....
۱۱۹.....	سخن آخر.....
۱۲۵.....	واژه‌نامه.....
۱۲۹.....	نمایه.....
۱۳۵.....	منابع.....

مقدمه

گرچه پرسش از عدالت، تاریخی به اندازه تاریخ اندیشه دارد، اما با شکل‌گیری دولت‌های رفاهی و ایجاد رفاه به عنوان یکی از کارویژه‌های دولت‌های رفاهی، عدالت اهمیتی بیش از پیش پیدا کرد. از آنجایی که تأمین رفاه اجتماعی جامعه به عنوان مهم‌ترین کار ویژه دولت‌های رفاهی بدون تصویر و درکی از عدالت میسر و ممکن نبود، از این‌رو تأمل در باب عدالت و تعریف آن در مکاتب مختلف رفاهی اهمیت یافت. هرچند پیش از آن نیز فیلسوفان سیاسی بسیاری، پرسش از عدالت را به عنوان یکی از کلیدی‌ترین پرسش‌ها در حوزه فلسفه سیاسی مطرح و در باب آن نظریه‌پردازی کرده بودند؛ با وجود این با ظهور دولت‌های رفاهی مقوله عدالت در فلسفه سیاسی نیز بیش از پیش اهمیت یافت. چرا که توزیع فرصت‌ها، امکانات و خدمات در حوزه‌های مختلف اجتماعی بدون تعریف و ادراکی از عدالت امکان‌پذیر نبود. به همین جهت مقوله عدالت در همه دولت‌های رفاهی اهمیتی اساسی یافت و هر یک از دولت‌های رفاهی که برآمده از یک نوع ایدئولوژی بودند متناسب با اقتضائات آن ایدئولوژی، به تعریف عدالت پرداختند و یا اگر چنین نکردند در عمل آن را مبنای توزیع خدمات رفاهی قرار دادند. صرف‌نظر از این‌که مقوله عدالت در توزیع مزایای دولت‌های رفاهی مبنای قرار گرفت، اساساً ایجاد عدالت، خود یکی از علت‌هایی بود که موجب بروز و ظهور دولت‌های رفاهی شد. از این‌رو یکی از کارویژه‌های مهم دولت‌های رفاهی نیز ایجاد عدالت شد؛ زیرا که منبع تأمین مالی دولت‌های رفاهی عموماً مالیات است. مالیاتی که از ثروتمندان گرفته می‌شود و با سازوکارهایی در بین افراد مستحق توزیع می‌شود. از این منظر رفاهی شدن دولت‌ها، خود به گسترش عدالت اجتماعی کمک کرده است.

بررسی نوع، دامنه و گستره و شرایطی که هر یک از دولت‌های رفاهی برای ارائه خدمات خود مشخص کرده‌اند، نشان از آن دارد که تفاوت‌های اساسی در تلقی عدالت در نزد هر یک از این‌ها وجود دارد. دامنه این تفاوت‌ها نیز گاه چنان است که آنچه در یک مکتب رفاهی عدالت نامیده می‌شود نزد دیگری عین بی‌عدالتی است. به دلیل همین تلقی‌های متفاوت

هست که دولت‌های رفاهی، شکل و شمایل متفاوتی یافته‌اند. برخی رویه‌ای سوسیالیستی دارند و عدالت را در توزیع همه خدمات رفاهی در بین همه شهروندان جستجو می‌کنند و برخی رویه‌ای لیبرتارینیستی دارند، که توزیع همگانی خدمات رفاهی را عین بی‌عدالتی می‌دانند. برخی از متفکران نیز اشاره داشته‌اند که اساساً تأمین مالی خدمات رفاهی از طریق مالیات، نوعی دزدی و خلاف عدالت است. از این جهت، عدالت همانند عموم مفاهیم حوزه علوم اجتماعی، مفهومی مناقشه‌آمیز است و بحث و فحص در خصوص آن بسیار است. به بیان دیگر عدالت مفهومی است که همواره از منظری تعریف می‌شود. البته این سخن به آن معنا نیست که نمی‌توان با معیارهای عقلی و حتی جامعه‌شناختی در خصوص آن، چون و چرا کرد و بر له یا علیه یکی برهان آورد. معنای سخن یاد شده آن است که تأمل در باب عدالت به پایان نرسیده است و این راه، همواره راهی باز و گشوده است و انتظار می‌رود که در آینده نیز فیلسوفان جدیدی به مقوله عدالت بپردازند و آراء پیشینیان را به پرسش کشند.

در جامعه ایرانی نیز همانند سایر جوامع، پرسش از عدالت و چیستی آن همواره مورد بحث بوده است. حتی می‌توان اشاره داشت که به دلیل اقتضانات و شرایط تاریخی خاصی که جامعه ایرانی در طول تاریخ، تجربه کرده است، پرسش از عدالت و به تعبیر دقیق‌تر، خواست عدالت همواره آرمانی بوده است که جامعه ایرانی آن را مطالبه کرده است. این دغدغه و یا خواست، گرچه چنانکه گفته شد، پیشینه‌ای تاریخی دارد، اما با تحولاتی که در دوره معاصر رخ داد از جمله شکل‌گیری دولت مدرن و ارائه خدمات مختلف دولت از جمله، آموزش، سلامت و تأمین اجتماعی، اهمیتی بیش از پیش یافت. از سوی دیگر با مطرح شدن مقوله توسعه و ضرورت برنامه‌ریزی برای توسعه و طرح و عملیاتی شدن برنامه‌های توسعه، توجه به مقوله عدالت دوباره ضرورت یافت. ضمن آن‌که با پیروزی انقلاب اسلامی و مطرح شدن مقوله عدالت در گفتمان انقلاب اسلامی، اهمیت و ضرورت توجه به مقوله عدالت افزون شد. با این وجود و علی‌رغم آن‌که مقوله عدالت اهمیتی کانونی در دوره اخیر یافته است، اما به لحاظ نظری به اندازه کافی در خصوص آن نظریه‌پردازی نشده است. از سوی دیگر در برنامه‌های توسعه علی‌رغم این‌که در برخی بخش‌ها مد نظر قرار گرفته است، اما در کلیت برنامه‌ها به صورت یکپارچه به آن توجه نشده است. جالب آن‌که تلقی‌هایی که از آن نیز به لحاظ عملی در سیاست‌گذاری شده است، متفاوت است. از این‌رو تلقی‌های متفاوتی از عدالت در این برنامه‌ها وجود دارد که البته بخشی از آن ناشی از ایدئولوژی یا گفتمان دولتی است که برنامه ارائه نموده است.

به دلیل خلأ موجود در این حوزه، در این کتاب تلاش شده است با معرفی نظریه‌ها و مکاتب مختلف عدالت، تصویری روشن از هر یک از نظریه‌ها و مکاتب ارائه شود. ضمن آن که مشخص شود که در حوزه رفاه اجتماعی چه درک و برداشتی از عدالت معقول‌تر و کارآمدتر است. البته گوشه چشمی هم به برخی از پژوهش‌های انجام شده در ایران در حوزه رفاه اجتماعی داشته است تا مشخص شود که این پژوهش‌ها مبتنی بر چه درکی از عدالت اجتماعی هستند. در این راستا در ۶ فصل تلاش شده است هدف یاد شده پیگیری شود.

در فصل اول کوشش شده است دو مفهوم اصلی کتاب یعنی عدالت اجتماعی و رفاه اجتماعی روشن شوند تا خواننده درکی از این دو مفهوم بیابد. به همین دلیل این فصل به چستی این دو مفهوم می‌پردازد و پس از نقد و بررسی برخی تعریف‌ها، تعریفی نسبتاً دقیق از این دو مفهوم ارائه می‌دهد. پس از آن جایگاه عدالت در رفاه و ضرورت آن را واکاوی می‌کند.

فصل دوم عهده‌دار معرفی و نقد نظریه‌هایی است که به مقوله عدالت اجتماعی پرداخته‌اند. در این بخش، دیدگاه‌های مهم‌ترین نظریه‌پردازان این حوزه بررسی شده است. از بین متقدمان، آراء افلاطون، ارسطو و میل بررسی شده است. از میان متفکران متأخر نیز آراء نظریه‌پردازان مهمی چون راولز، دورکین، هایک، نوزیک، سندل، والزر، سن و میلر بررسی شده است.

در فصل سوم، عدالت در مکاتب مختلف بررسی شده است. در این بخش، آراء مکاتبی همچون فایده‌گرایی، مساوات‌طلبی، لیبرتارین‌گرایی، جماعت‌گرایی، فمینیسم مبتنی بر عدالت اجتماعی و پسامدرن‌ها تشریح شده است. تلاش شده است نشان داده شود که هر یک از مکاتب، چه درک و برداشتی از عدالت را موجه و معقول می‌دانند.

فصل چهارم، تلاشی است در این زمینه که پژوهش‌هایی که در ایران در خصوص عدالت در رفاه انجام می‌شوند، مبتنی بر چه درک و تعریفی از عدالت اجتماعی هستند. در این بخش، برخی از پژوهش‌هایی که در یکی از حوزه‌های چندگانه رفاه انجام شده است، از این منظر که؛ چه تعریفی از عدالت اجتماعی ارائه می‌دهند، این تعریف مبتنی بر کدام نظریه است و با توجه به تعریفی که مبنای پژوهش قرار گرفته، وضعیت‌های مورد مطالعه چه اندازه عادلانه یا ناعادلانه است، بررسی شده‌اند.

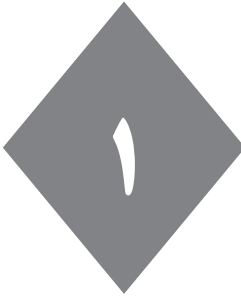
فصل پنجم به مقوله عدالت در رفاه اجتماعی پرداخته است. هدف این فصل آن است که نشان دهد که هر یک از نظریه‌ها و مکاتب عدالت اجتماعی در حوزه رفاه اجتماعی چه

چیزی را عادلانه و ناعادلانه می‌دانند و معیارهای آن نظریه‌ها و مکاتب برای توزیع خدمات رفاهی چیست؟ برای مثال اگر نظریه راولز را در حوزه توزیع خدمات رفاهی مبنا قرار دهیم معیارها و قواعد توزیع چگونه خواهد بود؟ در واقع این فصل چارچوبی است برای سنجش رفاه براساس هر یک از نظریه‌های عدالت اجتماعی.

فصل ششم (سخن آخر) نیز گفتاری است در این باب که عدالت در حوزه رفاه اجتماعی را بالأخره چگونه باید تفسیر کرد. چه برداشتی از عدالت در حوزه رفاه اجتماعی معقول‌تر و به لحاظ اجتماعی قابل دفاع‌تر است. در واقع این بخش، پاسخی است به این پرسش اساسی که این پژوهش برای پاسخ‌گویی به آن سامان پیدا کرده است. این که توزیع خدمات رفاهی چگونه باید باشد؟

در پایان لازم است که از همه کسانی که در انجام این پژوهش نقش داشتند، تشکر کنم. انجام این پژوهش بدون حمایت مالی مرکز تحقیقات رفاه اجتماعی دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی ممکن نبود. از این‌رو از مسئولان و همکاران این مرکز خصوصاً سرکار خانم دکتر مروئه وامقی، ریاست محترم مرکز که زمینه انجام این پژوهش را فراهم کردند و آقای دکتر میرطاهر موسوی که نظارت این پژوهش را برعهده داشتند، تشکر کرده و توفیق روزافزون برایشان آرزو می‌کنم. همچنین از سرکار خانم دکتر مریم شریفیان ثانی، مدیر محترم سابق گروه آموزشی رفاه اجتماعی که نکات ارزشمندی را در ویرایش نهایی متن یادآور شدند سپاسگزارم و از مساعدت‌ها و همراهی‌های همکارانم در گروه آموزشی رفاه اجتماعی قدردانی می‌کنم. برای همگان آرزوی توفیق و سربلندی دارم.

ذکر این نکته ضروری است که آنچه در این کتاب ارائه شده است نه آخرین سخن‌ها که صرفاً گامی ابتدایی در این حوزه است. از این‌رو با کاستی‌هایی روبرو است که مؤلف خود به برخی از آن‌ها آگاه است و از این‌رو انتظار می‌رود که خوانندگان با ذکر کاستی‌ها و اشتباهات احتمالی، نویسنده را در چاپ‌های بعدی یاری رسانند. به هر روی، خوانش کتاب می‌تواند برای آن دسته از پژوهشگران و دانشجویانی که به مقوله عدالت اجتماعی در حوزه‌های مختلف سیاست و رفاه اجتماعی علاقه‌مند هستند، مدد رسان باشد. این کتاب همچنین می‌تواند برای دانشجویان رشته‌های سلامت و رفاه اجتماعی، رفاه اجتماعی، برنامه‌ریزی و رفاه اجتماعی، سیاست‌گذاری اجتماعی و سیاست‌گذاری سلامت سودمند باشد.

چیستی رفاه و عدالت اجتماعی

مقدمه

از آن جایی که پیشبرد یک پژوهش، بدون ارائه تعریفی دقیق از مفاهیم اصلی پژوهش ممکن نیست، در این فصل تلاش شده است تعریفی نسبتاً دقیق از دو مفهوم اصلی پژوهش یعنی رفاه اجتماعی و عدالت اجتماعی که همانند بسیاری از مفاهیم حوزه علوم اجتماعی پرمناقشه و بحث‌انگیز هستند، ارائه شود. تلاش ما بر این بوده است تا منظور خود را از رفاه اجتماعی بیان کنیم. همچنین مشخص کنیم که رفاه اجتماعی چگونه باید تعریف شود تا از سایر مفاهیم هم‌خانواده و مشابه متمایز شود. به همین منوال منظور از عدالت اجتماعی چیست؟ آیا عدالت اجتماعی همان برابری است؟ چه تفاوت‌هایی بین این مفهوم و مفاهیم دیگر وجود دارد. در واقع تلاش شده است تا چیستی رفاه اجتماعی و عدالت اجتماعی روشن شود. منظور از چیستی در اینجا، اشاره به ماهیت مفاهیم یاد شده است، یعنی آن‌چه که مفهومی همچون عدالت اجتماعی را می‌سازد و آن را از مفاهیم دیگر متمایز می‌کند. به عبارت دیگر، صرف‌نظر از معیارهای ما برای عدالت اجتماعی، زمانی که از عدالت اجتماعی سخن می‌گوییم به چه چیزی ارجاع می‌دهیم. به بیان ساده، مشخص کردن ویژگی‌هایی که سبب تمایز این مفهوم از مفاهیم دیگر می‌شود.

برای محقق شدن هدف یاد شده، در ابتدا چندین تعریف از عدالت اجتماعی و رفاه اجتماعی معرفی و نقد شده و در پایان تعریفی نسبتاً دقیق از آن‌ها ارائه شده است. در انتهای این فصل نیز به این موضوع مهم پرداخته شده است که چرا مفهومی چون عدالت اجتماعی در حوزه رفاه اجتماعی موضوعیت و اهمیت می‌یابد. چرا بدون درک و تصویری از عدالت